

14. Словарь української мови / [упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко]. – К., 1907–1909. – Т. I–IV.
15. Словотвір сучасної української літературної мови / [відп. ред. М. А. Жовтобрюх]. – К.: Наук. думка, 1979. – 408 с.
16. Худаш М. Л. З історії української антропонімії. – К., 1977. – 236 с.
17. Худаш М. Л. До питання класифікації прізвищевих назв // З історії української лексикології / [відп. ред. Д. Г. Гринчишин]. – К.: Наук. думка, 1980. – С. 96-160.
18. Чучка П. П. Прізвища Закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. – Львів: Світ, 2005. – 704 + XLVIII с.
19. Шульгач В. П. Праслов'янський гідронімний фонд. – К., 1998. – 367 с.

The article deals with Uman surnames ending in polyfunctional suffixes -ak (-'ak), -chak. The epigenetics of the analysed proper names is traced.

Key words: anthroponym, onym, appellative, polyfunctional formant.

Шкаровська Т.В.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ПАРАМЕТРИ СЛОВА 'ВІК' У ГОВІРКАХ СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКО-НАДДНІПРЯНСЬКОГО ПОРУБІЖЖЯ

У статті проаналізовано назви слова "вік" у говірках окремої порубіжної діалектної зони, описано лексеми на позначення віку та подано їхнє вживання у вербалізованих конструкціях говірок.

Ключові слова: номінація віку, реалемне вираження, говірки середньополісько-наддніпрянського порубіжжя, іменники з темпоральним значенням.

Вивчення словникового складу української мови, який органічно пов'язаний із духовною та матеріальною культурою народу, є актуальною проблемою сучасного мовознавства. Давньою за часом формування і цінною як джерело інформації про історію мови є лексика народного календаря, який виявився найбільш вивченим на емпіричному рівні (праці П. Гриценка, Т. Григоренко, В. Карпової, І. Бочарової, В. Мойсієнка), однак залишається майже не дослідженим із семантичного боку. Особливо це стосується лексики на позначення часу, яка дає цілісне розуміння всієї хронологічної системи народної культури.

Проблеми номінації часу у славистиці розв'язували С. Толстая, М. Кочерган, М. Джиоєва, етнолінгвістичний аспект календарних одиниць вивчали М. Толстой, В. Жайворонок, І. Климишин, К. Копержинський, Н. Алатирєва, С. Килимник та ін. Лексику понятійного поля часу у говірках досліджували Й. Дзендзелівський, Л. Москаленко, Н.Хобзей. Проте не всі підгрупи лексики та діалектні зони знайшли наукове висвітлення. Це стосується, зокрема, і лексеми з темпоральним значенням 'вік', яка є об'єктом

лінгвістичного дослідження у говірках середньополісько-наддніпрянського порубіжжя.

Актуальність статті у дослідженні меж варіювання семем ЛСГ назв часу, що «зумовлено необхідністю подальшого вивчення діалектного лексичного матеріалу, який максимально точно відбив би склад лексики говорів, взаємозв'язки в межах обраних для дослідження ланок системи» [4, 3].

Проблемність дослідження виявляється у кваліфікації умов функціонування значень слова 'вік' у говірках середньополісько-наддніпрянського порубіжжя.

Зважаючи на актуальність, вагомість та недостатнє опрацювання питань дослідження лексики говірок середньополісько-наддніпрянського порубіжжя, ставимо за мету описати специфіку існування категорії 'віку' в етнокультурній традиції окресленого порубіжжя, виявити існування у вербальних формулах значення лексеми 'вік', яка разом з іншими одиницями темпорального плану говірок є складовою тематичної групи лексики, що репрезентує народний календар і належить до цієї лексичної парадигматичної групи.

У етнокультурній традиції лексема 'вік' належить до об'єктів, які перебувають на межі різних поняттєвих полів. Сучасна наука у найбільш загальному формальному визначенні віку оперує такими поняттями, як *абсолютний вік* (календарний чи хронологічний, який вимірюється за кількістю часових одиниць – хвилин, днів, років, тисячоліть) та *умовний вік* (або вік розвитку, що визначається шляхом установаження місця розташування об'єкта у визначеному еволюційно-генетичному ряду, у деякому процесі розвитку) [5, 99]. У такий спосіб поняття абсолютного віку набуває часової семантики і наближається до функціонально-семантичного поля темпоральності, а поняття умовного віку належить до номенів нетемпоральної семантики і є стійким етнографічним терміном, яким послуговуються соціологія, етнографія, культурологія.

У мовознавстві факт можливості використання слів нетемпоральної семантики для позначення проміжків чи періодів часу є визнаним; до останніх, на думку М. Всеволодової, належать слова означальної, предметної і подійної семантики. Деякі події є чітко закріпленими за певними часовими проміжками або точкою на часовій осі, а тому лексеми на їх позначення набувають і часової семантики. Це свідчить про те, що членування реального світу не може відповідати поняттєвій системі, яка виходить із того, що світ є концептуальним, а концепти дискретні. Об'єкт дослідження перебуває на межі різних поняттєвих полів, до яких не підходить жоден концепт.

Лексему 'вік' можна кваліфікувати як подійно-темпоральну на основі гіпотези, що в мовній картині світу поля темпоральності і подійності перетинаються і мають певну спільну зону. Специфіка лексичної валентності номена 'вік' зумовлена специфічністю семантики з одного боку і своєрідністю синтаксичної функції – з іншого, тому виникає необхідність комплексного дослідження цієї одиниці, бо «для глибокого аналізу функціональних можливостей будь-яких одиниць мови необхідно перерахувати всі функції, в які цю мовну одиницю можна підставити» [2, 233].

Етимологія слов'янських термінів «вік» (людини) і «возраст» (рос.) показує, що назви, які походять від первісного значення «роки» чи «час», виникли пізніше, ніж слова, які походять від значень «ріст» і «сила». У російській мові термін «возраст» походить від кореня «ріст», його семантика пов'язана із поняттям «родити», «вигодовувати», «ростити», «виховувати» [3, 38]. В українській мові відповідником російського «возраст» є термін «вік». Семантика слова «вік» в українській мові, за Б. Грінченком, трактується як 'весь час життя', 'літа' (віком молода), 'століття', 'вік людини' [9, I, 96].

Найдавніші слов'янські хронологічні поняття – ті, що походять від значення «вічність», «навік». Слово 'вік' походить від індоєвропейських дієслів з коренем *wiek* – «прикладати силу», «могти», первісно означало «життєву силу». За первісним значенням слово «вік» поряд із звучанням та семантикою в інших слов'янських мовах (пор. польська мова – *wiek*, словацька – *vek*, сербохорватська – *bnk*, верхньолужицька – *wmk*, словенська – *vũk*) споріднене з литовським *vikas* – «сила життя» [3, 37-38].

У «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка лексема 'вік' тлумачиться як 'в'чно, все время жизни, в'к жизни', у сполученні з прийменником *до* вживається у значенні – 'до смерті, до кінця життя', з прийменником *на* у зн. – 'назавжди'. Також словник подає словосполучення, утворені шляхом повтору форм слова 'вік': вік вікувати («Я б рада тут вік вікувати»), во вік віка – у зн. 'завжди', на віки вічні – у зн. – назавжди. [9, I, 237]. У сучасній українській літературній мові слово 'вік' значно розширило своє значення. «Словник української мови» (далі СУМ) фіксує такі основні значення слова 'вік': 1. Тривалість життя людини; 2. Відрізок життя людини від зрілого періоду до смерті; 3. Надзвичайно довгий час, вічність [8, I, 67].

Значення номена 'вік' у говірках середньополісько-наддніпрянського порубіжжя, зафіксовані під час збору автором польового матеріалу, ілюструють як вживання лексеми з темпоральним значенням, за яким закріплене поняття абсолютного (хронологічного) віку, так і слова нетемпоральної семантики, що репрезентує категорію умовного віку і у вербальних формулах говірок вживається для позначення проміжків чи періодів часу. Визначення хронологічного віку об'єкта в сучасній науці називається датуванням, визначення умовного віку є елементом періодизації, яка передбачає вибір не тільки хронологічних одиниць виміру, а й самої системи відліку та принципів членування. Будь-яка періодизація є спробою структурування плину часу, виокремлення в ньому певних хронологічних відрізків (періодів) [3, 38].

Лексема 'вік' у досліджуваних говірках позначає: «тривалість життя людини» (*піввіку, увесь вік*), «період у рості» (*людина похилого/молодого віку*), «відрізок життя людини від зрілого періоду до смерті» (*вік вікувати, жити до смерті з кимсь*), «надзвичайно довгий час» (*довго, завжди*). Для значення «період у рості» найпоширенішими у мовленні діалектоносіїв є вербалізовані формули досягти (певного) віку [й ак ме^ні в'іку стало зам'іж і ти / то мати і од: а ла за його / бо казала ха зайський //] (Пуст.), [ни^есали по хатах усіх тогді і хлопці і ж онатих / хто достаў в'іку / шо м'іг робит ш чо с //],

людина (певного) віку [й ак по|жиу чоло|в'ік / то ка|зали / ш о з його|хватит' то|го|в'іку //](Сдр.).

В обстежених говірках не зафіксовано таких мовних конструкцій, пов'язаних з лексемою 'вік', відомих в українській мові, як 'на віку' у значенні 'сторіччя, століття'; 'на віки' у значенні – 'завжди' [8, I, 671].

Слово 'вік' у говірках середньополісько-наддніпрянського порубіжжя вживається у сполученні з прийменниками *до, на, від*. Прийменникова форма 'до віку' зафіксована у значенні 'усе життя, до кінця життя' [на м уже то й остало|сь|шо до|в'іку з|тими|бол|ачками|жит' //] (Сдр.) Прийменник *на* виявлено у сполученні зі словом 'вік' у місцевому відмінку, форма 'на віку' вживається у значенні 'протягом життя' [на|бачи|ла|са|на|в'іку|у|са|кого|у|со|го|бу|вало //] (Хрп.) Прийменник *від* у сполученні з іменником 'вік' виявився найменш уживаним, мовна конструкція на зразок 'від віку', що має синонімічний варіант 'зроду-віку' у значенні – 'ніколи' зафіксована лише у одній говірці [в'ід|в'іку|ми|не|м|али|ні|чого|до|бро|го|в'ід|його //] (про колишнього голову колгоспу – авт.) (Мтш.). Словосполучення слова 'вік' та похідного від нього 'вікувати' вживається у значенні 'жити до смерті', таке синонімічне повторення слів одного кореня здебільшого зустрічається у мовленні діалектоносіїв старшого покоління, які вживають його у значенні 'доживати останній відрізок життя' [о|так|уже|видно|ме|ні|сам|ій|у|цій|хаті|і|в'ік|в'і|ку|в|а|т|и //] (Фср.). У такому ж значенні в говірках досліджуваного порубіжжя зафіксовано словосполучення віку доживати (дожити), яке зустрічається у мовленні представників похилого віку [не|да|ў|о|так|спок|ійно|той|гас|пид|мо|ї|т|і|т|ці|в'іку|до|жити //] (Бкл.).

Лексико-семантичний варіант слова 'вік' – «сторіччя» у мовних конструкціях зі значеннями, характерними для слова 'вік', у говірках не зафіксовано. У мовленні діалектоносіїв не зустрічається слово 'вік' у значенні «час, епоха», властиве для конструкцій на зразок *пронести крізь віки, проіснувати для нових віків, йти назустріч новому віку*. Непоширеність таких моделей у лексиці народного календаря говірок мотивується специфікою традиційної культури та побуту мешканців досліджуваного порубіжжя, для яких значення слова 'вік' є більше співвідносним з періодом життя людини, з етапами її розвитку і зовсім не асоціюється з великими проміжками часу, які мають історичне значення і вимірюються століттями. Виняток становить зафіксоване поєднання слова 'вік' з одиничним дієсловом «проклинати», яке за значенням наближається до поняття *час* [на|се|лі|ї|на|спрок|ла|ли|той|в'ік|/|бо|голоду|вати|приш|ло|са|та|й|чули|шо|кру|го|м|то|ді|ро|било|са|в|лудей|остан|:е|за|бране //] (Щрб.)

У говірках середньополісько-наддніпрянського порубіжжя лексема 'вік' виступає як багатозначне слово, лексико-семантичні варіанти якого мають свої особливості сполучуваності. Для різних значень слова 'вік' сполучуваність чіткіше протиставляється у конструкції «дієслово + іменник». При значенні «тривалість життя людини» в говірках виступають: а) дієслова, що об'єднуються

гіперсемою «жити» (*жити, віджити, прожити, дожити, марнувати*) – [п р о ж и у в і к у с е й к о л о з е м л і х а з а й с т в а / м а у / б д ж о л и //] (Плп.); б) дієслова із значенням ставлення до об'єкта (*загубити, занести, зав'язати*) [а к о л и з а м у ж е м / т о к а з а л и ш ч о у ж е з а у й а з а л а д і у к а с о б і в і к у //] (др.); в) дієслова з адлативно-елативним значенням (*дати, послати, забрати*) – [н е д а в г о с п о д ь щ е т р о х и в і к у п о ж и т и (у з н . р о к і в)] (Фср.).

У значенні «період у рості» слово 'вік' поєднується з дієсловами ставлення до об'єкта, а також з дієсловами *пережити, згадати, звікувати, мати, дождати (діждати)* [з д е б і л ш о г о й а к с т і л к о м а й у т в і к у й а к м е н і / т о к о р о в и н е д е р ж а т в н а с / н е м а й а к к о л о н е й і б у т //] (Бкл.).

У конструкціях «прикметник+іменник» значення «тривалість життя» реалізується через сполучення лексеми *вік* з прикметниками на означення виміру (*недовгий, малий, короткий*) [н е д о у г и й б у у й о г о в і к (п р о ч о л о в і к а – а в т .) , о т а к с а м а і п р о ж и л а з д і т м и п р о м у ч и л а с //] (Хрп.), з оцінним значенням (*поганий, важкий, нелегкий, ясний*) [в а ж к и й в і к ж и л и м и / т е п е р а м о л о д и м л е к ш е ж и в е ц : а //] (Бкл.); з присвійними, вказівними і означальними займенниками (*свій, такий, весь, цілий*) [с к і л к о з н а й е м о й і й і // в е с в і к к о л и р о б о т а / т о і с н і в а й е / т а к а н а г о л о с м о г з у ч а б у л а //] (Озрн.). Для значення «період у рості» в говірках обстежуваного порубіжжя характерними є означення, що вказують на період у рості та мають широкий діапазон (*молодий, старий, дівочий, бабин, парувальний, похилий, поважний*) [к о р о т к и й д і в о ч и й в і к / г л а д и / д і у к а з а м і ж н е п і ш л а / п р о п а л а //] (Мтш.).

Семантична структура лексеми 'вік' розкривається через опис сполучуваності цього слова. Сполучуваність слова 'вік' у вербальних формулах говірок середньополісько-наддніпрянського порубіжжя засвідчує його різні семантичні відтінки, а саме, слово 'вік' має значення «тривалість життя» лише у сполученні з назвами істот [д о с и т м е н і б а б і с т а р і й у ж е т о г о в і к у / н а ж и л а с а й а н е х о ч у //] (Бкл.), для якого специфічним є дієслова (*не*) *судився, дати, послати, дарувати* [с к і л к о т а м т о г о в і к у с у д и л о с а / т е Г о с п о д л и ш з н а й е / т о х а й з а с т у п и ц : а / а й а ш о / ж и в у п о к и м о г о //] (Сдр.). Для значення «період, ступінь у рості» в говірках зафіксовано сполучуваність слова 'вік' з дієсловами *визначити, мати, досягти* (достати – діал.) [й а к д о с т а н е в і к у д і в к а т р е б а с в а т і в ж д а т и н а П о к р о в у / в о н а й г о л о в у п о к р и й е / й б у д е м о л о д и ц а //] (Фср.) У конструкціях «прикметник + іменник» (АН) слово 'вік' найчастіше поєднується з означеннями *свій, чужий*, де набуває значення «тривалість життя людини», з прикметниками *дитячий, дівочий, бабин, парувальний* та присвійними прикметниками – *мамино* віку, займенниками *на зразок його віку*, які вказують на період у рості [д е с у Г р и ш к а ж і н к а й о г о в і к у б у л а / к о л и п о х о в а л и й і й і / т о м и й п а н а х и д у з а к а з у в

али у *Хведорову субботу* //] (Щрб.) У певних ситуаціях мовці говірок порубіжжя використовують перелічені лексеми у сполученні зі словом 'вік' у інших значеннях (пор.: *послати веселий вік і послати веселий парубоцький вік; визначити вік дерева і визначити йому довгий вік*).

Значення «життя» лексема 'вік' у обстежуваних говірках реалізує у сполученні із займенниками *весь, мій*, які уточнюють значення полісемічного слова у складі трикомпонентних словосполучень (тріад) – *весь мій вік* (у зн. – 'все життя') [*коли мати з нами мучалас / нас четве^ро усі ма^лі і без батка так усей м'ій в'ік це в голо^в'і ме^н'і і доте^нер //]* (Мтш.). Сполучення слова 'вік' у формі множини із прийменником *на* – *на віки* реалізує значення іншого слова з темпоральним значенням – 'час', яке вступає в синонімічні відношення з лексемою 'вік' у зн. «надзвичайно довгий часовий відрізок» [*на в'іки закла^лас а з той і кри^ниці воду брати / х'іба йак не^здужай^у / то прийд^ец: а наб^рат //]* (Бкл.). У сучасній мові лексема 'час' позначає: 1) одну з основних об'єктивних форм існування матерії, яке виявляється в тривалості буття; 2) тривалість існування явищ і предметів, яка вимірюється століттями, роками, місяцями, годинами і хвилинами і т. ін.; 3) проміжок, відрізок у послідовній зміні годин, днів, років і т. ін. [8, XI, 247].

Слово 'вік' здатне вступати у синонімічні зв'язки зі словом 'літа', такі варіанти зафіксовано в окремих говірках середньополісько-наддніпрянського порубіжжя: *хлопчаки його віку (літ), людина юного (їхнього) віку (літ), чоловік в літах (... у віці)*, де слова 'вік' і 'літа' реалізують значення «ступінь у рості» [*на кут^ку усі зби^ералис на літа однаков'і / то і ре^зочут і тан^цуйут до ранку //]* (Пуст.).

Причому, лексема 'вік' у порівнянні з 'літа' має ширший семантичний обсяг, бо перше слово вживається з назвами не тільки істот, а й неістот, в тому числі неорганічної природи, а його синонім 'літа' вживається переважно зі словами на означення людей. Для слова 'вік' характерна збірність, підготовлена його семантичною домінантою [6, 115]. Однак не завжди розбіжність у сполучуваності синонімів 'вік' і 'дні' пояснюється семантичними чинниками, іноді це зумовлюється входженням слова в сталі звороти і аналогійними впливами. Пор.: *вік не судився, зав'язати вік, звікувати вік, але доходить літ, на старості літ, у цвіті літ отак зв'ікувала сво^го в'іку / діте й не^остало^с / того й сама //]* (Сдр.); [*на старості літ до церкви йти на який празник / то уже й ва^жко / служби не^вистойу //]* (Мтш.).

Отже, лексико-семантичні варіанти номена 'вік' у говірках середньополісько-наддніпрянського порубіжжя мають особливості сполучуваності, що, реалізуючись у вербальних формулах говірок, засвідчує різні семантичні відтінки лексеми 'вік': «тривалість життя», «період у рості», «життя», «час».

Специфіка лексичної валентності слова 'вік' дає змогу встановити системні зв'язки з іншими лексемами говірок, зробити висновок про різні відтінки

значень, які слово 'вік' виявляє через особливості сполучуваності у вербалізованих конструкціях діалектного мовлення говірок суміжжя.

Подальший аналіз репрезентантів діалектної лексики народного календаря дасть змогу простежити загальні тенденції та закономірності формування та функціонування лексичної системи говірок середньополісько-наддніпрянського порубіжжя.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Бкл. – с. Бакали, Білоцерківського р-ну; Мтш. – с. Матюші, Білоцерківського р-ну; Озрн. – с. Озірно, Білоцерківського р-ну; Сдр. – с. Сидори, Білоцерківського р-ну; Ппч. – с. Пилипча, Білоцерківського р-ну; Пуст. – с. Пустоварівка, Білоцерківського р-ну; Фср. с. Фесюри, Білоцерківського р-ну; Хрп. – с. Храпачі, Білоцерківського р-ну; Щрб. – с. Щербаки, Білоцерківського р-ну.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алимпиева Р. В. Семантическая значимость слова и структура лексико-семантической группы. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1986. – 179 с.
2. Варина В. Г. Лексическая семантика и внутренняя форма языковых единиц // Принципы и методы семантических исследований. – М.: Наука, 1976. – С. 233-244.
3. Гавлова Е. Н. Славянские термины «возраст» и «век» на фоне семантического развития этих названий в индоевропейских языках // Этимология 1967. М., 1969. – С. 36-39.
4. Гриценко П. Ю. Моделирование системы диалектной лексики. – К.: Наукова думка, 1984. – 227 с.
5. Кон И. К. К проблеме возрастного символизма // Советская этнография. – М., 1981, № 6. – С. 99.
6. Кочерган М. П. Слово і контекст. Лексична сполучуваність і значення слова. – Львів: Вища школа, 1980. – 184 с.
7. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка : Учебное пособие. – М.: Высшая школа, 1982. – 152 с.
8. Словник української мови: В 11-ти томах. – Київ, 1970-1980. – Т. I-XI.
9. Словарь української мови. Упорядник Б. Грінченко. К.: Наукова думка, 1996. Т. 1-4.
10. Тлумачний словник української мови. Укладачі В. Яременко. О. Сліпущко. – Київ: «Аконіт», 2006. Т. 1-4.

In this article the following subjects have been explored: the particular words denoted age in the dialects of the border region between the middle-Polissya and upper-Dnipro in the contest have been analysed; the phenomenon of the diffusion and superimposition of the meaning of the particular age in the verbal patterns of the dialect speakers have been traced.

Key words: words denoted age, dialects of the border region between the middle-Polissya and upper-Dnipro, verbal patterns of the dialect speakers have been traced.

Лукачина Я.В.